

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
Харківський національний університет внутрішніх справ
Сумська філія
Кафедра соціально-економічних дисциплін

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни **Національна економіка**
вибіркових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

081 Право (право)

за темою – *Інституційні чинники розвитку національної економіки.*
Суспільний добробут та соціально – ринкова економіка

Суми 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 7 від 30.08.2023р.

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол № 8 від 29.08.2023р.

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з гуманітарних та
соціально-економічних дисциплін
Протокол № 7 від 29.08.2023р.

Розглянуто на засіданні кафедри соціально-економічних дисциплін Протокол
№ 2 від 29.08.2023

Розробник:

Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії ХНУВС,
кандидат наук з державного управління, доцент **Дементов В.О.**

Рецензенти:

1. Доцент кафедри економіки підприємства та організації бізнесу Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця, кандидат економічних наук, доцент **Ревенко О.В.**
2. Доцент кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат економічних наук **Парфентій Л.А.**

План лекції

1. Економічні інститути: суть, класифікація, функції.
2. Основні інституціональні чинники функціонування національної економіки. Власність як головний економічний інститут.
3. Основні поняття теорії суспільного добробуту. Індивідуальний і суспільний добробут. Ефективність і справедливість як критерії добробуту.
4. Соціальна політика держави як основа підвищення добробуту громадян.

Література

1. Національна економічна стратегія до 2030 року: затв. Постановою Кабінету міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL : <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 15.04.2021).
2. Кропивко М. М. Теорія суспільного добробуту: концептуальні підходи до розвитку господарств населення. *Український журнал прикладної економіки*. 2016. Том 1. № 1. С. 114-121. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/2206/1/17.pdf> (дата звернення: 22.08.2021).
3. Литвиненко Н. І. Інституціональні складові соціально-економічного розвитку країни: монографія. Дніпропетровськ: НГУ, 2015. 310 с.
4. Національна економіка: навч. посіб. / кол. авт.: Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, Т. М. Камінська та ін. за заг. ред. Л. С. Шевченко. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України», 2011. С. 96-112.
5. Національна економіка: навч. посібник / за заг. ред. В. П. Решетило; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. Харків: ХНАМГ, 2009. С. 100-135, 163-182.
6. Національна економіка: підручник / кол. авт.: Носова О. В., Васенко В. К., Сапич Н. М. та ін. за заг. ред. О. В. Носової. Київ: Центр учбової літератури, 2013. С. 32-52, 211-230.
7. Пустовійт Р. Ф. Інституційні перешкоди і чинники національного економічного зростання. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Проблеми інтеграції України у світовий фінансовий простір*. 2013. Вип. 1 (99). С. 442-450. URL : [http://ird.gov.ua/sep/sep20131\(99\)/sep20131\(99\)_442_PustoviytRF.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20131(99)/sep20131(99)_442_PustoviytRF.pdf) (дата звернення: 22.08.2021).
8. Радіонов Ю. Д. Інститути та їх роль у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 3. С. 24-30. URL : http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2017/6.pdf (дата звернення: 22.08.2021).
9. Руденко М. В. Теоретичні основи інституціональних змін національної економіки. *Фінансовий простір*. 2018. № 1 (29). С. 108-116. URL : https://ofp.cibs.ubs.edu.ua/files/1801/18rm_zne.pdf (дата звернення: 22.08.2021).
10. Савченко В. Ф. Національна економіка: навч. посібник. 2-е вид. Чернігів:

Видавництво ЧДІЕУ, 2014. С. 48-62, 85-110.

11. Тітаренко Г. Б. Інституційні чинники розвитку національної інноваційної системи України: проблеми методології. *Вісник СумДУ. Серія «Економіка»*. 2013. №1. С. 110-115.
12. Яхно Т. П., Шимановська-Діанич Л. М. Теорії добробуту як теоретичне підґрунтя для визначення сутності сучасного споживчого ринку. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України*. 2018. Випуск 3 (131). С. 140-146. URL : [http://ird.gov.ua/sep/sep20183\(131\)/sep20183\(131\)_140_YakhnoT,Shymanovska-DianychL.pdf](http://ird.gov.ua/sep/sep20183(131)/sep20183(131)_140_YakhnoT,Shymanovska-DianychL.pdf) (дата звернення: 22.08.2021).

Текст лекції

1. Економічні інститути: суть, класифікація, функції

Інститути визначаються як правила поведінки, як регулятивні принципи, що встановлюють, або навпаки, забороняють певні способи дій.

Залежно від ролі в економічній системі, інститути поділяють на *базові* - основні (наприклад, інститут власності, влади, контрактації, трансакційні витрати) та *допоміжні*, що формуються навколо базових.

Залежно від способу формування – розрізняють *природні* інститути, ті, що виникають як автоматична реакція на певні зміни в економічному середовищі, і *штучні* інститути, які є результатом свідомої цілеспрямованої людської діяльності.

За рівнем формалізації - інститути поділяють на *формальні*, які закріплюються законодавчо-нормативними актами, а на рівні окремих фірм - діловими контрактами, і *неформальні* - представлені соціальними нормами, а на рівні окремих учасників ринку - діловими домовленостями.

За ефективністю економічної системи інститути можна поділити на три групи:

- 1) інститути, що *підвищують ефективність економічної системи* - забезпечують покращання за Парето, тобто зменшують трансакційні витрати економічної системи, що приводить до підвищення доходів усього суспільства;
- 2) *нейтральні інститути* – їх роль полягає в зниженні трансакційних витрат для однієї групи економічних агентів і одночасному їх зростанні для іншої; за такого перерозподілу не досягається ефективність економічної системи в цілому;
- 3) інститути, що *знижують ефективність економічної системи* - розвиток інститутів, які чітко не визначають правила діяльності економічних агентів і недостатньо адаптовані до специфіки середовища їх функціонування, зумовлює зниження ефективності економічної системи, що виявляється в ускладненні процесів обміну, зростанні трансакційних витрат економічної системи.

Роль інститутів у розвитку економіки виявляється у функціях, реалізацію яких вони забезпечують. У науковій літературі виокремлюють такі **основні функції інститутів**:

- регулятивну;
- регламентну;
- розподільчу;
- інформаційну;
- розвитку і нагромадження.

Регулятивна функція інститутів - полягає в їх здатності до координації, узгодження, організації, кооперації, стратифікації (впорядкування послідовності) взаємодії економічних агентів, управління їх функціонуванням і розвитком.

Регламентна функція інститутів - виражається у формуванні за допомогою норм і правил інституціональних рамок, регламентів економічної поведінки суб'єктів ринкових відносин.

Система інститутів і характер їхньої дії впливають на розподіл економічних ресурсів у суспільстві, що є виявом їх *розподільчої функції*.

Наприклад, функціонування таких фінансових інституцій, як біржі, банки, страхові компанії, кредитні спілки, - це кодекс правил, за якими відбуваються трансакції і яких повинні неухильно дотримуватися сторони, які уклали або бажають укласти угоди..

Інформаційна функція інститутів - визначається їх здатністю доносити до суб'єктів господарювання інформацію про правила і норми. Інститути допомагають суб'єктам господарювання знаходити нові джерела доступних ресурсів, заощаджувати ресурси в ситуації вибору, застосовувати технології їх ефективного використання.

У процесі реалізації інститутами функції *розвитку і нагромадження* вони визначають правила діяльності та взаємодії тих економічних агентів, які мають спільні цілі, використовують однакові методи та способи їх досягнення або погоджують їх.

2. Основні інституціональні чинники функціонування національної економіки.

Економіка як еволюційна відкрита система функціонує під впливом значної кількості інституціональних чинників, в основі яких лежать екзогенні й ендогенні передумови та вияв яких змінюється під впливом формування нових громадських і державних інститутів, орієнтованих на забезпечення стабільного економічного зростання. Вияв і вплив інституціональних чинників функціонування національної економіки формується на основі поєднання та взаємозалежності техніко-технологічних, соціально-економічних, ідеологічних інститутів, які є носіями регуляторів, стимулів, обмежень, відображенням інтересів різних елементів суспільної системи та тенденцій трансформації суспільно-політичних, економічних, соціальних відносин.

До переліку основних інституціональних чинників функціонування національної економіки належать: правові, власницькі, політичні, соціальні, управлінсько-владні, технологічно-інноваційні, структурні. Саме ці чинники є відправними в механізмі забезпечення економічного зростання.

Правові чинники відображають стан законодавчо-нормативної бази країни, яка розглядається з позиції розвитку законодавства, його стабільності та ефективності в регулюванні економічних відносин у суспільстві. Вони мають свій предмет, оскільки пов'язані з юридичним закріпленням інструментів і процедур реалізації державної влади. Предмет вияву правових чинників у національній економіці становлять: відносини між органами влади і суб'єктами економічної діяльності; відносини між владними структурами з приводу реалізації повноважень у сфері управління та регулювання розвитку економіки, окремих її складових; відносини між окремими суб'єктами господарювання, між якими формуються взаємозв'язки у таких форматах: замовник - підрядник, виробник - посередник, позичальник - кредитор, орендар - власник.

Позитивний вияв правових чинників, коли законодавчо-нормативні та інструктивні документи націлені на формування та практичну реалізацію соціально орієнтованої структурно-інноваційної моделі розвитку економіки, забезпечується за умови чіткого законодавчого закріплення: стратегічних і тактичних цілей розвитку національної економіки з урахуванням ставу і тенденцій зміни середовища її функціонування; інструментів, засобів, умов, механізмів досягнення окреслених цілей; повноважень і функцій владних і громадських інституцій щодо управління та регулювання розвитку національної економіки в цілому та окремих її складових. Важливими вимогами до різних видів нормативно-правових актів, які становлять передумову забезпечення їх якості, є: своєчасність, стабільність, повнота, внутрішня узгодженість. Якість законодавчо-нормативних актів пов'язується з властивостями та умовами їх застосування і визначається роллю права у здійсненні політичних, економічних, соціальних перетворень у суспільстві. Саме такі три моменти, як право, соціальна справедливість, політична сила, які має уособлювати кожний законодавчо-нормативний акт, і є інтегральним показником його якості.

У цілому в Україні протягом останніх років відбулися суттєві зміни в напрямі законодавчого забезпечення функціонування національної економіки. Ще на початку 90-х років було прийнято та введено в дію низку нормативно-законодавчих актів щодо розвитку всіх форм власності: приватної, колективної, державної, кооперативної та ін. Це утворило правове підґрунтя корпоратизації державних підприємств, акціонування, приватизації малих та значною мірою середніх підприємств, зміни форми власності великих та стратегічних підприємств. Створено законодавчо-правове поле для розвитку підприємницьких структур різних організаційно-правових форм, які забезпечують нові інституціональні можливості розвитку регіонів, галузей, економіки в цілому. Інституційне середовище функціонування суб'єктів господарювання та розвитку економіки загалом сформоване з введенням Бюджетного, Господарського, Земельного, Митного, Цивільного кодексів України. Назріла гостра потреба у прийнятті Податкового, Житлового, Цивільного процесуального кодексів, проекти яких перебувають на розгляді у Верховній Раді України. Інституціональні зміни правової системи пов'язані з необхідністю швидкого адаптування законодавства до процесів формування ринкової економіки і громадянського суспільства.

У сукупності найважливіших інституціональних чинників функціонування національної економіки чільне місце посідають **відносини власності**. Розвиток її форм забезпечує інституціональну основу економіки приватної власності, так звану нову конституцію порядку, яка містить конституційні правила, що структурують відносини людей у суспільстві.

Формальні і неформальні правила реалізуються на основі розмежування прав власності як між органами влади, так і між суб'єктами господарювання. Права власності є основою конституційних прав в економічній сфері і становлять такі санкціоновані (економічні, юридичні, етичні) та прийняті у суспільстві (формальні й неформальні) поведінкові відносини між економічними агентами,

які визначають перелік можливих прийомів використання обмежених ресурсів як виняткову прерогативу окремих індивідів або груп. Одним із варіантів способу структуризації прав власності є такі види правомочностей: право користуватися річчю; право отримувати від користування річчю дохід; право змінювати фізичну форму та субстанцію речі; право передавати зазначені правомочності іншій особі (дарувати, заповідати, продавати, передавати на певний час).

Виокремлюють такі **режими власності**: загальна, комунальна, приватна і державна. **Загальна власність** означає, що жоден з індивідів, який претендує на один і той самий ресурс, не перебуває у привілейованому становищі і ніхто не має права виключати інших з доступу до цього права. Прикладами власності вільного доступу є паркова зона, озеро для вилову риби, ліс, де можна збирати гриби. Комунальна власність означає, що виключними правами власності на певний об'єкт володіє тільки частина економічних агентів (певна група, територіальна громада) з певної множини. Важливість комунальної власності визначається спільністю інтересів, що полегшує вирішення питання про регулювання доступу до ресурсів, зменшує опортуністичну поведінку у формі ухилення. **Приватна власність** встановлює виключні права, а отже, знімає інституціональну перешкоду над використанню ресурсів. Право приватної власності означає, що окрема фізична або юридична особа володіє всім набором правомочностей чи певною окремою правомочністю. В умовах приватної власності право відчуження реалізується через ринок. Проте може діяти і "розмите" право, коли є формальна заборона на відчуження, наприклад заборона на продаж землі в Україні. **Державна власність** означає, що всім набором правомочностей або різними його елементами володіє виключно держава. Система державної власності регламентується та захищається сукупністю формальних правил і передбачає існування режиму виключності доступу до ресурсів, причому не тільки для аутсайдерів, а й інсайдерів. Розпорядження державною власністю здійснюється опосередковано, через політичний процес і багаторівневу систему представників у вигляді державних організацій та їх керівників.

Дискусійним і таким, що залежить від специфіки соціально-економічних відносин кожної окремої країни, є питання оптимального співвідношення різних форм власності, її структури. Залежно від внутрішнього і зовнішнього середовища розвитку країна вибирає той чи інший варіант структури власності. Змінюючи частку державної власності та виробляючи політику впливу на приватний бізнес, держава визначає модель соціально-економічного розвитку. Беззаперечним є факт, що для успішного функціонування та розвитку національної економіки демократичного суспільства необхідна наявність різноманітних форм власності. Домінування будь-якої з них загрожує структурними деформаціями економіки внаслідок загострення суперечностей у системі відносин власності.

Потенціал позитивного впливу інституту власності на функціонування національної економіки може бути реалізований за умови формування економічної стратегії держави, зорієнтованої на створення умов для ефективної

діяльності підприємств, конкурентного середовища, оптимізації структури власності, удосконалення механізмів управління державним сектором. Складними інституціональними проблемами української економіки залишаються: невиконання основного принципу ринкової економіки - розмежування власності та влади; переплетіння економічної та політичної влади; неефективність механізмів захисту прав власності та контрактів. Істотною є залежність перебігу економічних процесів від політичних чинників. Вплив політики на економіку виявляється в таких моментах: 1) стабільність політичної ситуації становить передумову ста* більності економічного життя, формує привабливий інвестиційний імідж країни; політична нестабільність призводить до відпливу капіталу, втечі "розумової" еліти за кордон; 2) демократичний політичний режим забезпечує підпорядкування функціонування національної економічної системи досягненню суспільно-політичних і соціальних цілей суспільного розвитку; 3) рівень розвитку демократичних інститутів визначає дієвість механізмів досягнення компромісу інтересів різних елементів суспільної системи та залучення їх до вироблення цілей та проведення економічних і соціальних реформ; 4) політичний клімат визначає вектори трансформації середовища функціонування національної економіки, обґрунтування концепцій економічного розвитку та їх втілення в економічних реформах; 5) умови вияву політичної активності визначають рівень залучення потенціалу бізнесових і громадських інституцій до процесів реалізації економічної політики держави.

Особливо відчутним є вплив політичних чинників для української економіки. Політична нестабільність в Україні, невироблено чіткої економічної програми дій на довгострокову перспективу, значний рівень політизованості більшості економічних рішень призводить до послаблення регуляційної ролі держави. Саме тому усунення негативних виявів впливу політичних чинників на економічний розвиток нашої держави, на спрямованість та тактику державного регулювання економічного зростання розглядається як критерій покращання інституціонального середовища країни. Це передбачає здійснення політичних інституціональних перетворень, пов'язаних з розвитком політичних інститутів, які б забезпечували поглиблення демократизації суспільства, дієвість громадського контролю, посилення громадських ініціатив.

До відправних елементів інституціонального середовища функціонування національної економіки належать **соціальні чинники**. Вони є відображенням впливу соціальних явищ і процесів, соціальної структури суспільства на економічний розвиток. Соціальні чинники як суто внутрішні можуть сприяти економічному зростанню або, навпаки, стримувати його.

Сприятливе інституціональне середовище розвитку економіки формують такі соціальні чинники: очікувана середня тривалість життя людини (що є передумовою формування структури трудових ресурсів); частка трудових ресурсів, які мають середню спеціальну і вищу освіту (що є характеристикою кваліфікаційного рівня зайнятих); зростання частки оплати праці у структурі ВВП (що є відображенням мотивів працюючих до високопродуктивної праці з погляду очікуваних доходів). Обмежувальні рамки функціонування

національної економіки формують такі соціальні чинники: початковий рівень доходу на одну особу (чим він нижчий, тим більше можливостей для їх зростання з використанням вже застосовуваних у світі технологій та форм організації виробництва); середній темп приросту населення (оскільки за вищих темпів його приросту менший середній дохід припадає на одну особу); нерівність у розподілі доходів і поширення бідності серед населення, що супроводжується соціальною нестабільністю, соціальними конфліктами.

Соціальні чинники є базисом формування соціального капіталу та його залучення для забезпечення темпів економічного зростання. За визначенням Світового банку, соціальний капітал - це інститути, відносини і норми, які якісно і кількісно формують соціальні взаємодії в суспільстві. Соціальна єдність - визначальний чинник економічного процвітання та сталого розвитку суспільства. У праці "Соціальний капітал і світова економіка" Френсіс Фукуяма зазначає, що "здорова капіталістична економіка спирається передусім на досить високий рівень соціального капіталу громадянського суспільства, що сприяє підвищенню самоорганізації в бізнесі, корпораціях і подібних структурах. Саме тенденція до самоорганізації життєво необхідна для ефективної діяльності демократичних політичних інститутів"¹.

Вироблення дієвих механізмів розвитку і залучення соціального потенціалу до забезпечення динамічних темпів економічного зростання є пріоритетом діяльності урядів більшості країн. В Україні, попри суттєві позитивні зрушення в соціальному розвитку, стримувальний вплив на функціонування національної економіки справляють такі соціальні чинники, як низька вартість робочої сили та низька платоспроможність населення, значна диференціація доходів населення та високий рівень бідності, не-проведення системної політики розвитку людського капіталу.

На заваді формуванню здорової економіки в Україні постає несформованість середнього класу. За оцінками експертів, до середнього класу в Україні належить не більше п'ятої частини населення. Водночас у розвинутих країнах він становить 60- 70 %. Як основний прошарок економічних донорів середній клас формує державний та місцеві бюджети, визначає споживчу поведінку населення і параметри внутрішнього ринку, через накопичення та участь у різноманітних системах страхування забезпечує інвестиційний потенціал, завдяки домінуванню в громадських і політичних організаціях визначає поведінку електорату та моральні стандарти суспільства, беручи участь у виборчому процесі, виконує функції носія демократії та політичних свобод. З огляду на це формування середнього класу в Україні є невідкладним завданням проведення економічних і соціальних реформ.

Сьогодні зростаюча роль **управління** в забезпеченні суспільного розвитку очевидна. Воно розглядається як один з основних видів ресурсів, якісний рівень якого в кожній країні визначається інтелектуальною стратегією, сучасною інформаційно-аналітичною базою, використанням прогресивних управлінських технологій суб'єктами управління різних рівнів.

Вплив управлінської системи на розвиток національної економіки визначається якістю формування та взаємоузгодженістю таких її основних елементів, як цілі,

механізми управління, організаційні структури, представлені владними інститутами. Так, цілі розвитку національної економіки, на реалізацію яких спрямовується діяльність управлінської системи, мають формуватися з урахуванням внутрішнього і зовнішнього середовища її функціонування, орієнтуватись на створення економічного під-ґрунття забезпечення суспільно-політичних цілей, будуватися за чіткою ієрархією, охоплюючи стратегічні, тактичні, оперативні цілі. Неналежне врахування цих моментів, орієнтація на досягнення нереалістичних або тимчасових цілей, невизначеність стратегічних цілей розвитку національної економічної системи і, як наслідок, непослідовність у проведенні економічних реформ, стали причиною незадовільної соціально-економічної ситуації в Україні.

Неодмінною умовою реалізації стратегічних цілей, напрямів, пріоритетів економічного розвитку є формування дієвих механізмів управління в контексті реалізації економічної політики. Такі механізми стають чинником оновлення економіки, коли адаптуються та вдосконалюються залежно від специфіки стратегічних цілей і пріоритетів та умов їх реалізації, що постійно змінюються. **Механізм управління економікою** - це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких владні інститути впливають на розвиток економічної системи з метою досягнення поставлених цілей. Схема реального механізму управління містить цілі, рішення, впливи, дії, результати. Вироблення та реалізація механізмів управлінського впливу на процеси економічного розвитку базуються на відносинах між економічними агентами, що містять владну складову. Це зумовлено тим, що в загальному вигляді влада є одним з аспектів у відносинах між людьми, який полягає в здатності однієї людини чи групи нав'язувати свої цілі іншим. З економічного погляду владу розглядають як результат прагнення економічних агентів до максимізації власної вигоди шляхом підпорядкування цій меті поведінки та ресурсів інших агентів. Інституціональні умови функціонування національної економіки формують такі інститути влади: державна влада, влада ринку, влада фірми (корпоративна влада), влада економічних коаліцій, фінансова влада, влада міжнародних суб'єктів.

Державна влада - це важливе політико-правове явище, сутність якого полягає в тому, що виражаючи, хоча б формально, волю всіх громадян держави, влада здійснює спрямовувальний, організуючий вплив на суспільство. Відповідно до статті 6 Конституції України державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову, а відтак владні функції кореспондуються з окремими гілками влади.

Верховна Рада України як орган законодавчої влади формує інституційне середовище розвитку національної економіки в процесі законотворчої діяльності.

Основні функції з вироблення та реалізації механізмів державного владного впливу на розвиток економіки здійснюють органи виконавчої влади, які формують своєрідну систему і забезпечують практичну організацію виконання законодавчо-нормативних актів. Система органів виконавчої влади включає структурні ланки трьох організаційно-правових рівнів: 1) вищий рівень -

Кабінет Міністрів України; 2) центральний рівень - центральні органи виконавчої влади: міністерства; державні комітети; центральні органи виконавчої влади, прирівняні до державних комітетів; центральні органи виконавчої влади зі спеціальним статусом; 3) місцевий рівень - органи виконавчої влади загальної компетенції: Рада міністрів Автономної Республіки Крим, обласні, районні, Київська і Севастопольська міські державні адміністрації; територіальні органи центральних органів виконавчої влади.

Судова влада є частиною доктрини поділу влади у правовій державі. Основу судової влади в Україні становлять суди, що є різними за компетентністю та юрисдикцією. Система судів загальної юрисдикції в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації, забезпечує захист прав і свобод громадян через розгляд цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справ.

Влада ринку виражається в здатності суб'єкта ринкових відносин впливати на ринкові ціни і збільшувати економічний прибуток, обмежуючи обсяги виробництва і збуту. Ринкова влада виявляється також в інноваційній конкуренції, у процесах злиття і поглинання. Максимальною є влада монополіста, потім - у напрямі зменшення - олігополістів, компаній на ринках монополістичної конкуренції і компаній на ринках досконалої конкуренції. Об'єктами влади є інші компанії, що функціонують на певному ринку. Через владу ринку реалізується влада споживача, оскільки за посередництва ринку вираження волі одного споживача передається виробнику поряд з аналогічним вираженням волі інших споживачів. Ресурс влади, яким володіє споживач, - це можливість відмовитись від придбання блага, яке його не влаштовує.

В економічній сфері носіями влади є фірми (підприємства, корпорації). Влада фірми виражається в її можливості справляти прямий вплив на поведінку ринкових та державних агентів. Підґрунтя влади фірми становлять економічні ресурси, якими вона володіє, монопольне становище, розміри власності, чисельність зайнятих, функціональна і технологічна залежність від неї інших економічних агентів. Основними формами вияву влади фірми є: монопольна влада на ринку через контроль за цінами з метою одержання монопольного прибутку; лобіювання інтересів під час прийняття рішень державними органами влади; вплив на споживачів шляхом формування в них споживацьких переваг; влада над технологічно пов'язаними фірмами при визначенні обсягів і номенклатури виробництва¹.

У сучасних умовах посилюється вплив на розвиток національної економіки влади економічних коаліцій. **Влада економічних коаліцій** - це влада різних приватних економічних груп і громадських об'єднань, створених для захисту інтересів своїх засновників на загальнонаціональному рівні. Прикладом суб'єктів такого виду владних відносин є профспілки, асоціації захисту прав споживачів, асоціації підприємців, асоціації виробників певних видів продукції. Однією з основних форм вияву влади коаліцій є лобіювання інтересів їх засновників шляхом впливу на процеси прийняття рішень органами державного управління.

Серед інститутів влади особливий вплив на функціонування національної економіки справляє **фінансова влада**, яка включає владу фінансових організацій (банків, кредитних спілок, страхових компаній) і фондового ринку (ринку капіталів). Влада фінансових організацій виявляється у формуванні умов доступу економічних агентів до фінансових ресурсів. Влада фондового ринку має безособовий характер і виявляється через біржові курси акцій. Так, результати функціонування відкритих корпорацій постійно оцінюються на ринках капіталу, містять інформацію про комерційні успіхи фірми і якість управління нею, впливають на поведінку акціонерів і менеджерів відкритих корпорацій.

З розвитком глобалізаційних процесів посилився вплив на функціонування національної економіки **влади міжнародних суд"ектів**. Під нею розуміється вплив на поведінку економічних агентів конкретної національної економіки з боку світової господарської системи. Суб'єктами владного впливу виступають іноземні держави, світовий ринок, транснаціональні корпорації, міжнародні організації.

Становлення постіндустріального суспільства підвищує значущість впливу на розвиток національних економік **технологічно-інноваційного чинника**. У світовому розвитку намітилась чітка тенденція широкого впровадження в життя досягнень великомасштабної технологічної революції, що зумовлює переважання високотехнологічних галузей виробництва у структурі економіки. Виникнення в результаті розвитку інформаційно-комунікативних технологій єдиного світового ринку науково-технічних знань та новітніх технологій як нового економічного ресурсу дає можливість ефективно використовувати його для модернізації національної економіки та забезпечення сталого економічного розвитку. Технологічний прогрес вже давно став (поряд з працею і капіталом) основним фактором економічного зростання. Конкурентоспроможність національної економіки у XXI ст. визначається розвитком ключових виробничо-технологічних систем новітнього технологічного укладу, здатністю господарського механізму генерувати високу інноваційну активність.

Ефективне використання вітчизняного та світового науково-технічного й освітнього потенціалу в напрямі формування сприятливого інституціонального середовища розвитку національної економіки на засадах підвищення її конкурентоспроможності базується на інноваційній моделі розвитку.

За обставин, коли адекватне реагування на всі виклики, що виникають перед соціально-економічною системою, можливе за умови застосування інноваційного підходу, особливо зростає роль інноваційної суспільної культури в забезпеченні ефективного інноваційно-технологічного розвитку національної економіки. Так, у Законі України "Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні" закріплено, що інноваційна культура - складова інноваційного потенціалу, яка характеризує рівень освітньої, загальнокультурної та соціально-психологічної підготовки особистості і суспільства в цілому до сприйняття і творчого втілення в життя ідеї розвитку економіки країни на інноваційних засадах. Головне завдання щодо розвитку інноваційної культури суспільства в системі економіки знань полягає у

стимулюванні трансформації суспільних цінностей відповідно до визнання пріоритетів творчої праці, самовдосконалення, соціально відповідального підприємництва, законослухняності та правової компетентності.

З огляду на те, що в структурі економіки, як доводить досвід економічно розвинутих країн світу, закладений найважливіший резерв економічного зростання, структурна трансформація національної економіки є важливим інституціональним чинником досягнення нової якості економічного зростання, встановлення тісного взаємозв'язку структури економіки зі зростанням добробуту людей, підвищенням рівня і якості їх життя. При цьому як критерій оптимальності структури економіки виступає відповідність поділу окремих сфер прикладання суспільної праці кількісно визначеним потребам суспільства. За наявного середовища функціонування економіки і розвитку соціальної сфери в Україні-

ні ефективності структурних трансформацій можна досягнути за умови розроблення державою дієвої структурної політики із залучення потенціалу всіх суспільних інституцій.

Діагностика вияву інституціональних чинників функціонування національної економіки, моніторинг їх взаємозалежності та взаємозв'язку, визначення механізмів коригування їх впливу є основою об'єктивізації формування стратегії соціально-економічного розвитку країни.

Предметом дослідження інституціональної економіки - є інститут, що розглядається як спеціальний вид соціальних структур з потенційними зміненнями цілей і переваг агентів.

Внутрішні інститути - визначають сукупність правил і механізмів, які координують форми поведінки людей у суспільстві. До них належать економічна і політична культури, цінності, відносини в суспільстві, традиції.

Зовнішні інститути - характеризують норми, правила взаємодії людини і зовнішнього середовища, визначають форми взаємовідносин держав.

Стабільний економічний розвиток національної економіки залежить від трьох основних чинників:

- технологічного рівня (рівня інноваційної активності й ступеня розвитку інформаційно-комп'ютерних технологій);
- стану суспільних інститутів (законотворчої бази, боротьби з конкуренцією);
- стану макроекономічного середовища (макроекономічної стабільності, кредитного рейтингу країни, витрат уряду).

До переліку основних інституціональних чинників функціонування національної економіки належать: правові, власницькі, політичні, соціальні, управлінсько-владні, технологічно-інноваційні, структурні. Саме ці чинники є відповідними в механізмі забезпечення економічного зростання.

Правові чинники - відображають стан законодавчо-нормативної бази країни, яка розглядається з позиції розвитку законодавства, його стабільності та ефективності в регулюванні економічних відносин у суспільстві.

Вплив *політики* на економіку виявляється в таких моментах:

- 1) стабільність політичної ситуації становить передумову стабільності економічного життя;
- 2) демократичний політичний режим забезпечує підпорядкування функціонування національної економічної системи досягненню суспільно-політичних і соціальних цілей суспільного розвитку;
- 3) політичний клімат визначає вектори трансформації середовища функціонування національної економіки;

Соціальні чинники є відображенням впливу соціальних явищ і процесів, соціальної структури суспільства на економічний розвиток:

- очікувана середня тривалість життя людини (що є передумовою формування структури трудових ресурсів);
- частка трудових ресурсів, які мають середню спеціальну і вищу освіту (що є характеристикою кваліфікаційного рівня зайнятих);
- зростання частки оплати праці у структурі ВВП (що є відображенням мотивів працюючих до високопродуктивної праці з погляду очікуваних доходів).

Механізм управління економікою - це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких владні інститути впливають на розвиток економічної системи з метою досягнення поставлених цілей. Схема реального механізму управління містить цілі, рішення, впливи, дії, результати.

Інституціональні умови функціонування національної економіки формують такі інститути влади: державна влада, влада ринку, влада фірми (корпоративна влада), влада економічних коаліцій, фінансова влада, влада міжнародних суб'єктів.

Державна влада - це важливе політико-правове явище, сутність якого полягає в тому, що виражаючи, волю всіх громадян держави, влада здійснює спрямований, організуючий вплив на суспільство.

Влада ринку - виражається в здатності суб'єкта ринкових відносин впливати на ринкові ціни.

Влада фірми виражається в її можливості справляти прямий вплив на поведінку ринкових та державних агентів.

У сучасних умовах посилюється вплив на розвиток національної економіки влади економічних коаліцій.

Влада економічних коаліцій - це влада різних приватних економічних груп і громадських об'єднань, створених для захисту інтересів своїх засновників на загальнонаціональному рівні (профспілки, асоціації захисту прав споживачів, асоціації підприємців, асоціації виробників певних видів продукції тощо).

Фінансова влада, яка включає владу фінансових організацій (банків, кредитних спілок, страхових компаній) і фондового ринку (ринку капіталів). Влада фінансових організацій виявляється у формуванні умов доступу економічних агентів до фінансових ресурсів.

Влади міжнародних суб'єктів - вплив на поведінку економічних агентів

конкретної національної економіки з боку світової господарської системи. Суб'єктами впливу іноземні держави, світовий ринок, транснаціональні корпорації, міжнародні організації.

Становлення постіндустріального суспільства підвищує значущість впливу на розвиток національних економік **технологічно-інноваційного чинника**. Технологічний прогрес вже давно став (поряд з працею і капіталом) основним фактором економічного зростання. Конкурентоспроможність національної економіки у XXI ст. визначається розвитком ключових виробничо-технологічних систем новітнього технологічного укладу, здатністю господарського механізму генерувати високу інноваційну активність.

Структурна трансформація національної економіки є важливим інституціональним чинником досягнення нової якості економічного зростання, встановлення тісного взаємозв'язку структури економіки зі зростанням добробуту людей, підвищенням рівня і якості їх життя.

Діагностика вияву інституціональних чинників функціонування національної економіки, моніторинг їх взаємозалежності та взаємозв'язку, визначення механізмів коригування їх впливу є основою об'єктивізації формування стратегії соціально-економічного розвитку країни.

3. Власність як головний економічний інститут. Реформування відносин власності.

Виокремлюють такі форми і види власності: приватна і суспільна; комунальна, і державна.

Суспільна власність - означає, що жоден з індивідів, який претендує на один і той самий ресурс, не перебуває у привілейованому становищі і ніхто не має права виключати інших з доступу до цього права (паркова зона, озеро для вилову риби, ліс, де можна збирати гриби тощо).

Комунальна власність - означає, що виключними правами власності на певний об'єкт володіє тільки частина економічних агентів (певна група, територіальна громада) з певної множини.

Приватна власність - означає, що окрема фізична або юридична особа володіє правами володіння, використання та розпорядження. В умовах приватної власності право відчуження реалізується через ринок.

Державна власність - означає, що всім набором прав або різними його елементами володіє виключно держава.

Для успішного функціонування та розвитку національної економіки демократичного суспільства необхідна наявність різноманітних форм власності.

Основні способи трансформації власності: приватизація та націоналізація.

Під приватизацією розуміють створення нових недержавних форм власності зокрема перехід власності в індивідуальне і колективне володіння.

Способами приватизації є:

- продаж державного майна на аукціоні та за конкурсом;

- купівля-продаж часток держави і капіталу підприємств за конкурсом та на аукціоні;
- викуп майна трудових колективів;
- перетворення державних підприємств в акціонерні товариства з приватним володінням акцій і т. п.

У проведенні приватизації беруть участь окремі органи, фізичні та юридичні особи. Це - суб'єкти приватизації, а також різного роду продавці та покупці державного майна і посередники.

Не слід ототожнювати роздержавлення власності з приватизацією. Процес роздержавлення як комплекс заходів, спрямованих на усунення монополії держави на власність, формування конкурентного ринкового середовища, відбувається як у межах державної власності, так і поза ними.

Роздержавлення - це перетворення державних підприємств у такі, що засновані на інших (недержавних) формах власності. Воно означає істотне скорочення державного сектора економіки і масштабів державного втручання в економіку.

Роздержавлення - це загальноекономічний процес.

Форми і методи роздержавлення. Роздержавлення:

- в межах державної власності;
- поза межами державної власності;
- демонополізація;
- децентралізація;
- нові види державної власності (муніципальна, комунальна).

Приватизація є радикальною складовою процесу роздержавлення, сутність якої полягає у зміні державної форми власності на різновиди приватної.

4. Основні поняття теорії суспільного добробуту. Індивідуальний і суспільний добробут. Ефективність і справедливість як критерії добробуту.

ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНОГО ДОБРОБУТУ ТА СОЦІАЛЬНО-РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

3.1. Теорії суспільного добробуту - складова соціально-ринкової економіки.

3.2. Концептуальні підходи до проблеми справедливості.

- 3.3. **Теоретичні основи розбудови соціально ринкової економіки.**
- 3.4. **Концепції ефективності конкурентної ринкової економіки.**

Теорії суспільного добробуту - складова соціально-ринкової економіки

Добробут людини і суспільства є інтегральною оцінкою всіх аспектів життєдіяльності людини, що показує, наскільки добре прожитий певний період життя. В рамках теорій суспільного добробуту на увагу заслуговують:

- - **економічна теорія**, або **теорія суспільного вибору**, у рамках якої здійснюється позитивний аналіз того, як формуються та реалізуються різні суспільні переваги. Цей розділ економічної науки тісно пов'язаний з теорією держави, правилами голосування, поведінкою виборців і т. ін.;
- - **теорія суспільного прогресу**, яка ґрунтується на еталонній етичній системі. Поняття суспільного прогресу означає напрям розвитку суспільства, який є бажаним з погляду вибраної еталонної етичної системи. При цьому допускається, що більшість членів суспільства можуть не розділяти цю концепцію суспільного прогресу;
- - **еволюційна теорія**, в основі якої лежить еталонна етична система, побудована на аналізі процесу еволюції живої природи;
- - інституційна теорія добробуту, яка трактує розвиток як загальну об'єктивну категорію, що стосується однаковою мірою всіх членів суспільства. Тим самим долається індивідуалістичний, атомістичний погляд на суспільство як на безліч незалежних один від одного індивідів, позбавлених єдиної суті.

Для характеристики системи добробуту в економіці використовують два підходи:

- 1) індивідуалістичний, який базується на ідеях плюралізму;
- 2) інституціональний, що передбачає використання певного еталонного критерію для оцінювання добробуту.

В економічній науці дотепер не сформовано загальновизнаної теорії добробуту, яка б містила єдиний критерій для його оцінювання. В ролі таких критеріїв використовують:

- а) критерій **Бентама**, відповідно до якого добробут визначається кількістю задоволених членів суспільства. Цей критерій є суб'єктивним, оскільки різні люди по-різному оцінюють одні й ті самі явища життя (що для одного може бути добрим, те для іншого - поганим);
- б) критерій добробуту **В. Парето**, відповідно до якого оптимальним є стан економіки, за якого не можливе поліпшення одних членів суспільства без погіршення становища інших. Будь-яка зміна економічних умов, що створює вигоди для однієї групи індивідів і не завдає збитку іншій групі, збільшує суспільний добробут. Такий підхід не вимагає вимірювання або міжособистісного порівняння корисності, однак його недоліком є обмежена сфера можливого застосування. У реальному житті майже будь-яка зміна суспільних умов створює вигоди для одних і втрати для інших. З оптимуму Парето випливає важливий висновок для фінансової науки, оскільки будь-які реформи у фінансовій сфері не доцільні, якщо вони не покращують життя населення.

Використання цих критеріїв на практиці дало змогу **К. Ерроу** сформулювати теорему неможливості, згідно з якою агрегуван-ня індивідуальних переваг не надає оптимального розв'язку, оскільки сумарні переваги не мають властивості транзитивності, необхідної для визначення оптимуму. Будь-який колективний вибір, що задовольняє вимогам повної впорядкованості й транзитивності, універсальності, Парето сумісності й незалежності від сторонніх альтернатив, перетворює одного індивіда на диктатора, тобто суспільний вибір не може бути одночасно і раціональним, і демократичним.

Аналітичне обґрунтування добробуту здійснюється за допомогою функції суспільного добробуту, або **розподілу суспільних благ**. Є численні різновиди функції суспільного добробуту, найбільш відомі з яких такі:

- - функція суспільного добробуту **Бентама** (класична утилітаристська функція) - представляє рівень суспільного добробуту - суму індивідуальних функцій корисності членів суспільства;

- - функція добробуту як сума зважених корисностей (різновид функції Бентама), за допомогою яких суспільство зважає корисності окремих індивідів з огляду на їх важливість для суспільного добробуту;
- - функція добробуту **Роулза** (мінімаксна) - показує, що зростання суспільного добробуту залежить від зростання добробуту індивіда з найнижчим його рівнем;
- - функція суспільного добробуту **Бергсона - Семюелсона** (індивідуалістична), яка ґрунтується на індивідуалістичній філософії, відповідно до якої суспільний добробут визначається добробутом окремо взятих членів суспільства. До цієї функції висуваються дві загальних вимоги. По-перше, вона має відповідати критерію Парето, тобто якщо корисність одних членів суспільства зростає, а інших не зменшується, то функція має зростати. По-друге, - вимога симетрії, яка полягає в тому, що значення функції не повинне залежати від переставлення її аргументів, що означає рівну значущість всіх членів суспільства.

Суспільний добробут є невід'ємною складовою соціально-ринкової економіки. Саме поняття "соціальна ринкова економіка" з'явилося в Німеччині, де і було розроблено основні концепції соціальної ринкової економіки. **Х. Ламберт**, характеризуючи сутність соціальної ринкової економіки, представив її як синтез гарантованої державою свободи, економічної свободи та ідеалів соціальної держави, пов'язаних із соціальною захищеністю та соціальною справедливістю. Отже, соціалізація означає орієнтацію ринкової економіки на досягнення як економічних, так і соціальних цілей, з відповідним обмеженням ринку за умов, якщо втрачається суспільна ефективність або постає загроза небажаних соціальних наслідків.

Соціальна політика будь-якої держави передбачає позитивний вплив на прискорення економічного розвитку й підвищення добробуту населення. Слід зауважити, що основою добробуту індивіда є блага, якими він має можливість користуватися.

А. Пигу використовував поняття *економічного добробуту як реалізоване за певний проміжок часу споживання товарів і послуг*.

У сучасних умовах під *економічним добробутом розуміють реальний дохід індивіда*, а показником *економічного добробуту країни – обсяг ВВП на душу населення або рівень національного доходу на душу населення*. критерій був запропонований італійським економістом В. Парето.

Оптимум за Парето (розподілу добробуту) є такий розподіл благ (ресурсів), які поліпшує положення хоча б одного індивіда й не погіршує положення інших.

Соціальна справедливість – міра рівності (нерівності) життєвого стану людей, класів і соціальних груп, що об'єктивно обумовлене рівнем

матеріального і духовного розвитку суспільства.

Міра рівності виражається в матеріальних і духовних благах, які надходять у повне розпорядження людей.

Критеріями соціальної справедливості є:

- вільний вибір господарської діяльності на основі визнання різноманітності форм власності;
- створення однакових правил господарювання на принципах ринкової економіки.

Необхідно також відзначити, що ефективність економіки і справедливість є конфліктуючими цілями державної політики. Тобто прагнення підвищення справедливості через розподіл – вирівнюванням рівнів індивідуального добробуту – призводить до зменшення ефективності економіки, що скорочує суспільний добробут як джерело для перерозподілу.

4. Соціальна політика держави як основа підвищення добробуту громадян

У Конституції України зазначено, що національна економіка розвивається на основі соціально-орієнтованої моделі. Це означає, що головним завданням на шляху соціально-економічного прогресу в державі має стати забезпечення передумов реалізації прав і свобод громадян, утвердження середнього класу й подолання бідності населення.

Сьогодні в національній економіці є такі *критерії соціальних гарантій*: мінімальний розмір заробітної плати, мінімальний розмір пенсій за віком, індексація доходів населення. Для забезпечення цих гарантій держава має сприяти розвитку соціальної сфери й проводити виважену соціальну політику.

Соціальна сфера є підсистемою національної економічної системи, яка охоплює явища, процеси, види діяльності й об'єкти, що стосуються забезпечення життєдіяльності суспільства, людини, задоволення її потреб, інтересів.

Соціальна політика - це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринку, забезпечення соціальної справедливості й соціально-політичної стабільності у країні. Соціальна політика є системою правових, організаційних, регуляторно-контрольних дій держави з метою узгодження соціальних цілей з цілями економічного розвитку.

Соціальна політика є елементом життєздатності, стабілізації, розвитку та консолідації суспільства.

Соціальна політика держави втілюється у суспільних програмах і соціальній практиці та охоплює: регулювання соціальних відносин у суспільстві, забезпечення ефективної зайнятості, розподіл і перерозподіл доходів, формування стимулів до високоефективної праці; забезпечення розвитку соціальної інфраструктури, захист навколишнього середовища.

В основі соціальної політики мають лежати принципи:

- - раціональності (досягнення оптимального співвідношення мети соціальної політики й засобів її реалізації);

- - соціальної справедливості (створення однакових можливостей для всіх членів суспільства);
- - соціальної безпеки (передбачення певних життєвих ризиків).

Об'єктами соціальної політики є: ринок праці та зайнятості, система соціального забезпечення й захисту населення; елементи соціальної інфраструктури, громадяни як споживачі. Суб'єктами соціальної політики є: держава, яка відповідає за створення й здійснення цієї політики, органи законодавчої та виконавчої влади.

Для оцінювання соціальної політики використовують ряд показників:

- - соціально-демографічні (кількість населення, його склад за віком, статтю, соціальним станом, особливості відтворення й міграції населення);
- - узагальнені показники добробуту населення (валовий національний продукт на душу населення, обсяг фондів невиробничого призначення, сукупні ресурси для споживання);
- - показники, що характеризують умови і оплату праці (темпи скорочення ручної праці, підвищення кваліфікації робітників, оплата праці);
- - показники розвитку сфери послуг;
- - показники зростання доходів і споживання населення (динаміка й структура реальних доходів населення, обсяг продажу товарів на душу населення; споживання продуктів харчування й непродовольчих товарів);
- - показники, які оцінюють результативність соціальної політики (рівень та якість життя населення).

Рівень та якість життя є інтегрованими показниками соціально-економічного розвитку країни.

Рівень життя населення відображає міру задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб людей, що забезпечується сукупність матеріальних і соціальних умов життя. До основних елементів, що визначають рівень життя, належать: рівень і структура споживання матеріальних благ; рівень споживання послуг, рівні охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури, а також рівень забезпечення житлом.

Для визначення і оцінювання рівня життя у країнах ООН запропонувала у 1990 році застосовувати поняття "індекс розвитку людського потенціалу" або "індекс людського розвитку (ІЛР)". ІЛР формують такі складові: тривалість життя населення; рівень освіти, обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення. При цьому для кожної компоненти задано граничні (мінімальні й максимальні) значення, за якими оцінюється рівень життя населення в тій або іншій країні, тобто рівень цивілізованості країни. Так, граничні значення тривалості життя становлять від 25 до 85 років; рівня освіти - від 0 до 100% (стосовно кількості років, що провів у режимі навчання "середній громадянин" після 15 років); ВВП на душу населення - 200...4000 доларів США. Отже, рівень життя населення за показником ІЛР вважається низьким, коли ІЛР є меншим за 0,5, і відносно високим, якщо ІЛР становить 0,9 - 1 [7].

Для формування заходів та оцінювання результативності соціальної політики у світовій практиці використовують також показник індексу вартості життя, який

являє собою індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що входять у бюджет середнього споживача ("споживчий кошик") і становлять прожитковий мінімум.

Поняття якості життя конкретизує категорію "рівень життя". В ООН, наприклад для оцінювання якості життя запропоновано індекс якості життя, який характеризує: рівні освіти й медичного обслуговування, тривалість життя, ступінь зайнятості населення; його платоспроможність, доступ до політичного життя та ін. Конкретними показниками якості життя є кількість автомобілів, телевізорів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на одну тисячу населення), якість медичного обслуговування тощо.

Одним з найважливіших показників рівня життя населення, його добробуту є реальні доходи населення, на основі яких прогнозуються загальний обсяг, структура й динаміка споживання населенням матеріальних благ і послуг, склад і джерела доходів населення, розміри й рівні диференціації доходів окремих соціальних груп.

З метою забезпечення відповідного життєвого рівня держава підтримує ті верстви населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів, тобто соціально захищати населення. Соціальний захист охоплює заходи щодо надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш незаможним верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активного населення. Практично соціальний захист населення є комплексом законодавчо закріплених гарантій, які протидіють дестабілізуючим життєвим факторам: інфляції, економічному спаду, безробіттю. Отже, соціальний захист - це система законодавчих, економічних, соціальних і соціально-психологічних гарантій.

Метою державної політики є забезпечення істотного підвищення рівня життя громадян нашої країни. Його показники слід орієнтувати на рівень добробуту населення, досягнутий у розвинутих країнах. Виконання такого завдання передбачає прийняття відповідних програм на довгострокову перспективу, конкретизованих на кожний визначений період. При цьому слід усвідомлювати: таких результатів можна досягти лише за умов, що Україна за рівнем економічного розвитку досягне потенціалу розвинутих держав.

Прийняття виваженої програми, спрямованої на досягнення значного підвищення добробуту українських громадян, слід віднести до важливих чинників розвитку нашої країни. Її виконання має забезпечити консолідацію суспільства, інтеграцію інтересів громадян і владних структур, зміцнення їхньої співпраці, активізацію розвитку творчої активності населення. Важливо й те, що виконання перелічених завдань сприятиме підвищенню відповідальності уряду. Необхідно активізувати діяльність не тільки з розроблення, а й із забезпечення фінансування та виконання прийнятих програм.

Засобом досягнення поставлених цілей є передусім забезпечення поступального розвитку економіки. Гострі соціальні проблеми, що спостерігаються в нашій країні, мають розв'язуватися шляхом прискорення структурної перебудови економіки, нарощування виробничого потенціалу, оновлення технічної бази господарського комплексу, підвищення конкурентоспроможності й

ефективності національного бізнесу, активізації участі громадян у виробничих процесах та ін.

Державна фінансова політика спрямовується на виконання цілого комплексу завдань. У першу чергу, це забезпечення економічного зростання, що відображається в динаміці показників приросту ВВП. Втім досягнення високих темпів приросту ВВП уряд не розглядає як кінцеву мету. Не менш важливим є раціональне використання досягнутих результатів. Збільшення доходів як наслідок забезпечення високого приросту ВВП має спрямовуватись на зміцнення фінансового потенціалу вітчизняного бізнесу, підвищення його конкурентоспроможності й ефективності, забезпечення зростання оплати праці зайнятих. Причому такі результати мають сприяти збільшенню доходів державного й місцевих бюджетів, що дасть змогу забезпечити соціальні виплати з боку органів державного управління в розширених обсягах.

Стратегічною метою бюджетної політики в Україні згідно з прогнозом показників зведеного бюджету України за основними видами доходів, видатків і фінансування на 2008 - 2010 роки, схваленим Постановою № 1359 Кабінету Міністрів України від 25 вересня 2006 р., є побудова конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та інтеграція її в європейське співтовариство. До основних цілей державної бюджетної політики віднесено досягнення високого рівня життя громадян, підвищення конкурентоспроможності економіки, забезпечення ефективної та справедливої влади, перетворення України на інтегровану у глобальні процеси та шановану у світі державу.

Для досягнення перелічених цілей необхідно передусім забезпечити високі темпи зростання реального ВВП шляхом зниження індексу споживчих цін, значного збільшення фонду оплати праці, забезпечення прискореного зростання експорту й стабілізації імпорту операцій.

Таким чином, забезпечення істотного підвищення добробуту громадян України є можливим лише при збільшенні темпів економічного зростання. Досягнення стабільного приросту реального ВВП у 6,5-7 % на рік дасть змогу розв'язати складні соціальні проблеми, які нагромадилися за останні роки в нашій країні, а також створити сприятливе макроекономічне середовище для розвитку вітчизняного бізнесу й підвищення його конкурентоспроможності. На особливу увагу заслуговують питання посилення соціальної спрямованості розвитку економіки, реальний її приріст слід орієнтувати на розв'язання соціальних проблем за рахунок підвищення інвестиційної активності та конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Закладання передумов стабільного динамічного соціально-економічного зростання потребує зосередження уваги на комплексі пріоритетних завдань економічної й соціальної стратегії:

- 1. Розвиток національного конкурентного середовища й внутрішнього ринку. Політика розвитку національного конкурентного середовища й внутрішнього ринку має відігравати провідну роль у зміцненні функцій конкуренції як головного чинника підвищення ефективності економіки й стимулу економічного розвитку та соціальної відповідальності бізнесу.

Держава має створювати й гарантувати правила гри на національному ринку, підтримувати збалансованість відносин між суб'єктами господарювання, рівність їхніх прав та економічних свобод.

- 2. Інвестиційно-інноваційний розвиток національної економіки. Формування інвестиційно-інноваційної моделі розвитку національної економіки - безальтернативний шлях до скорочення значного відставання рівня життя населення України від життєвого рівня населення розвинених країн світу, радикального підвищення продуктивності використання національного ресурсного потенціалу. Зниження енергетичної залежності, подолання суперечностей між завданнями економічного та соціального розвитку.
- 3. Підтримка експортної діяльності й поліпшення структури експорту з України. З метою принаймні часткового розв'язання проблеми негативного сальдо зовнішньої торгівлі має бути розроблено комплекс інструментів для підтримання розвитку експорту орієнтованих виробництв і вдосконалено структуру товарного експорту щодо збільшення в ньому частки товарів з високим рівнем додаткової вартості.
- 4. Посилення захисту внутрішнього ринку. Врегулювання величини зовнішньоторговельного сальдо й забезпечення адекватної реакції національної економіки на підвищення внутрішнього споживчого й інвестиційного попиту потребуватимуть проведення виваженої політики імпортозаміщення й захисту внутрішнього ринку, зокрема шляхом застосування засобів нетарифного регулювання та вдосконалення методів митного контролю.
- 5. Модернізація орієнтирів соціальної політики. Вихід з небезпечної ситуації протиставлення завдань соціального і економічного розвитку потребуватиме відповідної модернізації орієнтирів і пріоритетів соціальної політики держави у сферах реформування політики щодо заробітної плати, реформування ринку праці, поліпшення якості послуг соціальної сфери й підвищення ефективності їхнього надання, запобігання подальшій соціальній поляризації.
- 6. Реформування економічних відносин у агропромисловому комплексі. Підготовка сільгосппідприємств та індивідуальних господарств до діяльності в умовах повноцінного функціонування ринку землі й запобігання можливим негативним тенденціям, пов'язаним з відставанням аграрного сектору в ринковому реформуванні, потребує здійснення комплексних ринкових перетворень у агропромисловому секторі країни, зокрема створення дієвих економічних механізмів стимулювання й підтримання розвитку аграрного виробництва, впровадження ринкових механізмів регулювання цін на аграрних ринках, заохочення розвитку інфраструктурних елементів аграрного ринку.
- 7. Реформування житлово-комунального сектора та сфери природних монополій. Досвід останніх років показав необхідність перебудови житлово-комунального господарства в напрямі радикального поліпшення якості послуг, ефективного використання державних капіталовкладень у

цей сектор і диверсифікованості джерел інвестицій, упровадження сучасних ефективних інструментів регулювання діяльності природних монополій.

- 8. Розвиток партнерських відносин між владою та бізнесом. Сформувані суспільний консенсус і впровадити дієздатну політику соціально-економічних реформ не можна без створення механізмів реального партнерства між державою й структурами бізнесу у сферах формування державної економічної й соціальної політики, соціальної відповідальності бізнесу, реалізації соціально значущих інвестиційних проєктів.

Соціальна політика - це діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринку, забезпечення соціальної справедливості й соціально-політичної стабільності у країні.

В основі соціальної політики мають лежати **принципи**:

- раціональності (досягнення, оптимального співвідношення мети соціальної політики й засобів її реалізації);
- соціальної справедливості (створення однакових можливостей для всіх членів суспільства);
- соціальної безпеки (передбачення певних життєвих ризиків).

Об'єктами соціальної політики - є ринок праці та зайнятості; система соціального забезпечення й захисту населення; елементи соціальної інфраструктури; громадяни як споживачі.

Суб'єктами соціальної політики - є держава, яка відповідає за створення й здійснення цієї політики; органи законодавчої та виконавчої влади. Для оцінювання соціальної політики використовують **показники**:

- соціально-демографічні (кількість населення, його склад за віком, статтю, соціальним станом, особливості відтворення і міграції населення);
- узагальнені показники добробуту населення (валовий національний дохід на душу населення, обсяг фондів невиробничого призначення, сукупні ресурси для споживання);
- показники, що характеризують умови і оплату праці (темпи скорочення ручної праці, підвищення кваліфікації робітників, оплата праці);
- показники розвитку сфери послуг;
- показники зростання доходів і споживання населення (динаміка й структура реальних доходів населення, обсяг продажу товарів на душу населення; споживання продуктів харчування й непродовольчих товарів);
- показники, які оцінюють результативність соціальної політики (рівень та якість життя населення).

Рівень життя населення - відображає міру задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб людей, що забезпечується сукупністю матеріальних і соціальних умов життя.

До основних елементів, що визначають рівень життя належать:

- рівень і структура споживання матеріальних благ і послуг;

- рівні охорони здоров'я, освіти, культури, соціального забезпечення, фізкультури;
- рівень забезпечення житлом.

Для визначення і оцінювання рівня життя у країнах ООН запропонувала у 1990 році застосовувати поняття *«індекс розвитку людського потенціалу»* або *«індекс людського розвитку (ІЛР)»*.

ІЛР формують такі складові:

- тривалість життя населення;
- рівень освіти;
- обсяг валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення.

При цьому для кожної компоненти задано граничні (мінімальні й максимальні) значення, за якими оцінюється рівень життя населення в тій або іншій країні, тобто рівень цивілізованості країни. Так, граничні значення тривалості життя становлять від 25 до 85 років; рівня освіти - від 0 до 100% (стосовно кількості років, що провів у режимі навчання «середній громадянин» після 15 років); ВВП на душу населення - 200...4000 доларів США.

Отже, рівень життя населення за показником ІЛР вважається низьким, коли ІЛР є меншим за 0,5, і відносно високим, якщо ІЛР становить 0,9 - 1.

Для формування заходів та оцінювання результативності соціальної політики у світовій практиці використовують також *показник індексу вартості життя*, який являє собою індекс роздрібних цін спеціального набору товарів і послуг, що входять у бюджет середнього споживача («споживчий кошик») і становлять прожитковий мінімум.

Поняття якості життя конкретизує категорію «рівень життя». В ООН, наприклад для оцінювання якості життя запропоновано *індекс якості життя*, який характеризує:

- рівні освіти і медичного обслуговування;
- тривалість життя;
- ступінь зайнятості населення;
- платоспроможність населення;
- доступ до політичного життя та ін.

Конкретними показниками якості життя є кількість автомобілів, телевізорів, квадратних метрів житла, лікарняних ліжок на одну людину (на одну тисячу населення), якість медичного обслуговування тощо.

Одним з найважливіших показників рівня життя населення, його добробуту є реальні доходи населення, на основі яких прогнозуються загальний обсяг, структура й динаміка споживання населенням матеріальних благ і послуг, склад і джерела доходів населення, розміри й рівні диференціації доходів окремих соціальних груп.

Сьогодні в національній економіці є такі *критерії соціальних гарантій*:

- мінімальний розмір заробітної плати;
- мінімальний розмір пенсій за віком;
- індексація доходів населення.

Метою державної політики - є забезпечення істотного підвищення рівня

життя громадян нашої країни.